

Hur det började

Några anteckningar från tidegårdsrörelsens barndom

"När sista satsens mäktiga begynnelseackord brusade under de åldriga, på traditioner så rika tempelvalven, reste sig spontant den till mer än sista plats fyllda katedralen, och alla som voro med instämde säkerligen med anmälaren, att det var ett så obeskrivligt ögonblick, inför vilket ord ej räcka till, då man endast i ödmjuk andakt böjer sitt huvud i ett underbart medvetande om att det finnes djupa, oförstörbara värden."

I så hänfödda och patetiska ordalag anmälde den nyligen bortgångne tonsättaren Josef Jonsson uppförandet av Bachs Magnificat i Linköpings domkyrka under den första rikskyrkosångshögtiden i oktober 1927. Det var Adolf Andrén och Strängnäsförbundet, som stod för presentationen.

När jag på redaktionens anmodan försöker nedteckna några minnesbilder från tidegårdsrörelsens barndom, kan jag inte underlåta att dra fram denna händelse. Ser man dagens situation med den som bakgrund, ter sig utvecklingen närmast sensationell. Under fyrtio år kan mycket hända. Så även på det liturgiska området. Från samma högtid har jag ännu ett minne. Det var då den unge stjärnorpskommunistern Arthur Adell för första gången i större sammanhang i modern tid lät den gamla gregorianska

sången ljuda i tidebörens form, till glädje för några men till förtrytelse och harm för många. Det blev upptakten till en lång historia, som ännu ej på långt när är färdigskriven.

Hur det började under första världskrigets slutskede i Uppsala genom konfrontationen mellan två unga teologer, Arthur Adell och Knut Peters, med handskriftstudier, forskning, resor, försök till rekonstruktion eller nyskapande av kyrkosång och liturgi, kan andra skildra bättre än jag. Mitt första dunkla minne av Adell härleder sig från stjärnorpstiden i början av 1920-talet, men den verkliga kontakten etablerades, när han – efter ett kort mellanspel i Stockholms Storkyrka, där samarbetet med David Wikander torde ha varit inspirerande och fruktbarande – som nybliven domkyrkovicepastor kom till Lund 1930. Namnen Adell och Peters är oförenligt förknippade med tidegårdens tidigare historia i vårt land. Genom att mina studieår i Lund i stort sett sammanföll med Adells tjänstgöringstid där, kom jag i närmare kontakt med honom än med Peters, och jag fick på ett eller annat sätt under flera år följa honom i hans grundliga och i viss mån epokgörande arbete.

Eftersom mina anteckningar är sporadiska måste jag reservera mig för minnesfel. Men det torde ha börjat någon gång på nyåret 1931, då Adell samlade en skara unga teologer till föreläsningar

och instruktion i den gregorianska koralens teori och praktik. Vad visste vi blivande präster om liturgi och kyrkomusik? Skolans konservativa musikundervisning var inte särskilt inspirerande. Notläsning enligt solmisationsmetoden, inövning av standardrepertoar, obetydlig röstvård, musikhistorien begränsad till finstiltta notiser i historieboken. Ingenting om de stora linjerna, ingenting om kyrkans roll som inspirerande faktor. Musiken räknades väl då än mindre än nu till kulturlivet. Den musikaliska upplevelsen utanför hemmet, där radion ännu inte var något att räkna med i musikaliska sammanhang, bestod i tillfälliga orkesterkonserter och solistframträdanden, efterlängtrade men fåtaliga. I kyrkan upplevde man en romantisk ackompanjerad altarsång och från orgeln ett oordnat brus. Körens inslag i gudstjänsten utan samband med liturgien. I det sammanhanget framstod rikshögtiden i Linköping 1927 som ett lysande undantag, något av en vision.

Utifrån dessa förutsättningar hade Adell att arbeta. Han mötte mycken okunnighet men kunde själv efter sina intentioner forma sitt material. Det gick inte utan kritik och opposition. Studenter var redan då ett självmedvetet släkte. Vi förstod honom illa i början och ville ogärna låta påverka oss. Han hade ju närmast övertalat oss att vara med!

Mina första anteckningar finns i ett bevarat skisshäfte från våren 1931. Vi lärde oss gregorianikens elementa i Klosterkyrkans sakristia i Lund. Allt var nytt, terminologi, tonspråk, notvärden. Anteckningarna börjar med de enklaste

versikeltonerna och fortsätter med en noggrann genomgång av samtliga psalmtoner med olika finalisformer, alternativa textunderläggningar, t. o. m. till Magnificat-tonen. Tidigare sporadisk kunskap om gregoriansk koral begränsades till den form av mässa och officium som ambitiöst med ofullkomligt presenterats i tidigare mässböcker, 1914 års *Vesperale* icke att förglömma. Här öppnade sig en ny värld, som visade sig rymma stora rikedomar. De praktiska sångövningarna var trevande i början och säkert påfrestande för ledaren. Rösterna var oskolade, manskörsångare – det var då endast manliga deltagare – sjöng sin vana trogen med stor volym och saknade i allmänhet förmåga att bruka halvrost. Deklamation och artikulation var bristfällig. Körläsning var på den tiden något ganska främmande. Det var självklart att tidegården skulle sjungas.

Teoretikern bakom verket var väl från början Knut Peters, denne otroligt kunnige och genommusikaliske man, som av obegriplig anledning aldrig själv sjöng. Därför blev Adell både teoretiker och den som i praktiken fick pröva sig fram, själv försöka ge en föreställning om den gregorianska sångens utförande och öva i samfällid sång. Peters hade 1930 utgivit sitt epokgörande arbete *Den gregorianska sången*. Denna förträffliga bok, som ännu torde sakna motstycke i vårt land, blev vår grundbok.

Vi fick på ett tidigt stadium inblick i vilka svårigheter som var förknippade med överflyttande av den gamla sången från latinets mera böjliga språk till vårt modersmål med dess oformligheter och vanskligheterna vid textunderläggning i

psalmer och antifoner. Att följa tidegårdshäftenas utgivning och därtill i någon liten mån få vara med om arbetet var inspirerande och lärorikt. Från 1931 till 1934 kom de tätt, ofta som bilagor till denna tidskrift, som i annan dräkt och under namnet Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv utkom med tolv nummer per år. Naturligtvis inskrevs psaltartexterna noggrant under notbilden. Eljest hade utförandet, när praktisk erfarenhet saknades, vållat för stora svårigheter. Textmaterialet vållade också problem. Psalmtexter och cantica var ju i stort sett givna. Men var skulle man få hymner ifrån? Adell försökte ibland med framgång stimulera skaldet och författaren till nyskapande. Men – själv realstudent – ägnade han mycken tid och stor möda åt att översätta latinska texter till svenska och skrev själv en del utmärkta hymntexter, vilket inte får förgätas, när man bedömer hans verk. Emellertid var han intill sina sista levnadsår väl medveten om att hymntexterna var tidegårdens svagaste sida. Det musikaliska materialet var ständigt föremål för granskning. En jämförelse mellan de tidigaste utgåvorna och den slutliga formen i Antifonale I och II ger en bild av tålmodigt forskningsarbete.

När man ser tillbaka till de första trevande försöken, känns det ganska sär eget att ha fått vara med om att skapa en ny levande tidsgårdstradition. Studiegruppen framträdde, jag vill helst undvika ordet uppträdde, i olika sammanhang och sjöng söndagsvespern (1930) och lördagscompletoriet (1931) och även annat. Vi besökte olika kyrkor på skånska landsbygden, varvid gudstjäs-

terna i Veberöd hos dåvarande kyrkoherden Paul Söderlind framstår i ljus minne. Så småningom började de regelbundna kvällsandakterna i completorieform i domkyrkans absid, som före den senaste restaureringen var särskilt lämpad för tidegudstjänster. Men det gick inte utan gnissel. Vi reagerade mycket häftigt mot uppvisningstendensen. Det var pinsamt, när vi efter procession "uppförde" ett completorium i absiden, som oftast var fullsatt av nyfikna åskådare, lyssnare, publik! Det är inte uteslutet, att flera i studiegruppen redan nu tog avstånd från tidegården och att här skapades en negativ inställning som sedan var svår att motverka. Men trots allt måste vi till sist ge Adell det oförbehållsamma erkännandet att utan den envetenhet och målmedvetenhet som präglade hela hans väsen och verk, tidegårdsarbetet kanske hejdats här och aldrig kommit vidare. Vad som från början blev – utan att så avsågs – ett nära nog konsertant inslag i gudstjänsten, visade sig ha en livskraft och ett innehåll, som för många blev till omistliga värden.

Inte sjöng vi väl så vackert i början. Rösterna var oskolade och förmågan till samsjungning inte så stor. Men vi vågade oss på inte enbart de enklare formerna. Ofta sjöng vi Matutinen och dess komplicerade Venite, Te Deum sjöngs såvitt jag vet för första gången i den nya (gamla) formen i Lunds Domkyrka Kristi Himmelfärdsdag 1932. Och jämfört med det sätt varpå tidegården i dag utövas på många håll var vi mycket avancerade.

Liturgisk sång på den tiden utan nå-

gon form av ackompanjemang var tämligen otänkbar. Adell hade redan i Stockholm fått impulser av David Wikander, som presenterade förslag till harmonisering av vissa melodier. När vi sjöng, föll det på min lott att på harmonium beledsaga hela tidegården, från ingångsversiklar till psalmer och cantica. Detta skedde helt improvisatoriskt och blev naturligtvis därefter. En minnesvärd om än inte minnesrik dag sjöng vi completorium i Malmö S:t Petri. Typiskt för tiden var att vårt framträdande på vanligt sätt recenserades i Sydsvenska Dagbladet av den redan då kände Sten Broman. Hans omdöme var förvånansvärt positivt. Han hade dock vissa anmärkningar mot vad som spelades på det i koret placerade harmoniet. Med den ambition och energi som var utmärkande för Adell skyndade han att vidtaga lämpliga åtgärder. Jag skulle sändas ut för att utröna hur man förfor på de orter, där gregoriansk koral oavbrutet praktiserats i många hundra år. Av en händelse råkade P. Dominicus Johner, känd för sin Chorschule, professor i Köln och prior i Beuron, vara på besök i Köpenhamn. Vi uppsökte honom tillsammans och på hans råd for jag först till Beuron för att lära känna benediktinernas tidegårdssång, sedan för en tids studier i gregoriansk koral och dess harmonisering till Kirchenmusikschule i Regensburg. Intrycken härifrån redovisade jag f. ö. i en artikel i denna tidskrifts åttonde årgång (1933).

Det blev emellertid inte mycket tillfälle att praktisera de nya lärdomarna. Efter min återkomst till Lund började nya vindar blåsa. Man hade med all rätt

upptäckt, att den gregorianska koralen inte är harmoniskt tänkt och att den ingalunda bör beledsagas.

Redan tidigare, någon gång 1931–32, hade i Lund bildats en sammanslutning med Adell som initiativtagare, Collegium Cantorum Lundense, från början huvudsakligen bestående av medlemmar av den omnämnda studiegruppen. Sedermera upptogs även damer i sällskapet, eftersom det blev allt klarare, att den antifonala sången berikas genom växling mellan ljusa och mörka röster. Collegiet bestod till Adells flyttning till Söderköping år 1939. Då erhöll varje medlem en vackert bunden bok med resultatet av hittillsvarande forskning: Tidegudstjänster för en söndag och dess helgmål, Matutin och Vesper för högtider under kyrkoåret, Julotta, Passionsvesper m. m., alltså stommen till Antifonalet.

Collegium Cantorum Lundense blev så småningom en sammansvetsad enhet. Adell hade redan tidigt en stark känsla för retreatens betydelse. Han ville att vi skulle bilda en arbets- och bönegemenskap. Båstadveckan i september 1933 – föregångare till nutidens koralveckor och kyrkomusikaliska konvent – framstår alltfört som en milstolpe på en knagglig väg. Bland deltagarna var svensk kyrkosångsrörelses grand old man, kyrkoherden i Adells hemförsamling, den blide, älsklige och oerhört kunnige F. M. Allard, och den redan då högt skattade båstadsorganisten Albert Runbäck.

Vintern 1933–34 var ett liknande konvent fastän i blygsammare skala i Osby, där den nyligen installerade Osbyherden Gunnar Rosendahl, då utan bå-

de kalott, långkaftan och faderstitel, var en intresserad deltagare.

Efter Adells utnämning till kyrkoherde i Söderköping kom tyngdpunkten för tidegårdsarbetet att förläggas dit. Genom lyckliga omständigheter kom jag att få min verksamhet förlagd till en ort inte många mil ifrån honom och hans gästfria maka. Gärna minns man de många sammankomsterna, studiedagarna och konventen i och kring Söderköpings underbara S:t Laurentii kyrka, som blev föremål för Adells särskilda kärlek och omsorg och den plats, där tidebönen under hela hans tid frambars i ord och toner. Särskilt minnesrik är den sommar dag år 1941, då Laurentius Petri Sällskapet icke utan födslovåndor och heta diskussioner bildades. Vad som därefter hänt på tidegårdens område torde vara så bekant att det bör falla utanför ramen för dessa anteckningar. Det bör kanske dock erinras om att Adell efter teoretikern och vännen Knut Peters bortgång 1951 ensam måste svara för det betungande och svåra forskningsarbetet, som 1951 resulterade i Antifonale II men som pågick outtröttligt ända till hans död.

Till slut endast några randanmärkingar beträffande skillnaden i uppförandep Praxis nu – då, utan anspråk på vetenskaplighet. Om man bortser från den första tidens tafatta försök, så lyckades Adell genom ihärdigt arbete och långvarig praktisk erfarenhet komma fram till en form av psalmodi, som ytterst få av hans efterföljare har uppnått Noggrannhet i recitation, satsbalans och pausering var utmärkande för honom Och ännu står vi väl i begynnelsestadiet,

om vi jämför oss med Beuron, Maria Laach, Solesmes. Mycket av hans intentioner har förts vidare, men mycket har i hög grad förfuskats. Vad man stundom får höra i massmedia förskräcker. Det vore angeläget, att den kyrkliga ungdomsrörelsen, för vilken tidegården kommit att få så stor betydelse, finge tillfälle till noggrann penetration och mycken eftertanke. Recitationen har mångenstädes blivit hackig och i högsta grad oskön, vilket ger tidegården en anstrykning av tråkighet, något som återspeglas i vissa liturgers liturgiska läsning. Ju hackigare och tråkigare, desto frommare! Den av Adell väl iakttagna pausen mellan psaltarpsalmens halvverser har i vissa kretsar blivit utdragen till groteskeri och totalt slagit sönder innehållssammanhanget. Vi har mycket att lära, inte minst av dem som började. Böjligheten, smidigheten i en introitusantifon är något, som inte tillägnas utan djuplodande och grundliga studier och praktisk övning. Här är fältet fritt för våra dagars kyrkomusiker, präster och kyrkokörer för ödmjukt, intensivt studium.

När svensk tidegårds historia en gång skall skrivas kommer namnen Adell och Peters förvisso i första ledet. Deras gärning var epokgörande, det var ett grundligt och mödosamt arbete, som i varje fall i början rön te föga uppmuntran men mycken kritik. Efter vad jag förstår var det ett brinnande intresse för kyrkans gamla musik, som från början drev dem, men också naturligtvis en stor kärlek till fädernas kyrka och gudstjänst. Det blev en överraskning för Adell, att den *lästa* tidebönen, inte minst i ungdomsvärlden, blev något av en folkrörelse. Vad den

redan betytt för ett par generationer och vad den i framtiden kommer att innebära för ett rikt böneliv och kristen fostran kan väl ingen nu bedöma. Men i stor tacksamhetskund till pionjörerna står vi alla.

Olle Agrell